

şa edilmiş, Osmanlılar devrinde ticaret mallarının sergilendiği ve satıldığı bir çarşıya dönüştürülmüştür. Mısır kadar Orta-doğu'nun da basın ve yayın merkezi olan Kahire'de çok sayıda günlük, haftalık ve aylık neşriyat çıkmaktadır; *el-Ehrâm*, *el-Ahbbâr*, *el-Cumhûriyye*, *el-Vefd*, *el-Ahâlî*, *el-Ahrâr*, *eş-Şa'b* ve *Egyptian Gazette* gibi gazetelerle *el-Uktûber*, *Rûz el-Yûsuf*, *Âhîr Sâ'a* ve *el-Muşavver* gibi dergiler bunların başlıcalarıdır. Her yıl düzenlenen Milletlerarası Kahire Kitap Fuarı İslâm âleminde birçok yayınevi ni okuyucuyla buluşturmaktadır. Kahire ayrıca bütün Orta-doğu'nun edebiyat, sinema, tiyatro, bale ve müzik merkezidir; yetiştirdiği önemli edebiyatçılardan Necîb Mahfûz 1988 yılı Nobel edebiyat ödülünün sahibidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtaû't-Tevfîkiyye*, Kahire 1980-83, I-III, tür.yer.; Abdurrahman Zekî, *Meusû'atü medîneti'l-Kâhire fî elf 'âm*, Kahire 1969; a.mlf., *Havâdirü'l-'âlemi'l-İslâmî*, Kahire 1979; *Islamic Cairo: Architectural Conservation and Urban Development of the Historic Centre* (ed. M. Meinecke), Cairo 1980; Abdurrahman er-Râfî, *Târîhu'l-hareketi'l-kavmiyye ve te'avvuru nizâmî'l-hükûm fî Mısır*, Kahire 1981, I, 67-70; M. Ruthven, *The Great Cities: Cairo*, Amsterdam 1983; *Le Caire* (ed. E. Lambert - I. Vinnatier), Paris 1985; *Cairo: A Life Story of 1000 Years 969-1969*, Cairo, ts. (Ministry of Culture Egyptian Publishing Organisation); Fethî M. Musaylihî, *Te'avvurü'l-'âşimeti'l-Mısrîyye ve'l-Kâhireti'l-kübrâ*, Kahire 1988; A. Raymond, *Le Caire*, Paris 1993; Tarek Mohamed Sakr, *Early Twentieth-Century Islamic Architecture in Cairo*, Cairo 1993; C.H. Becker, "Kahire", *İA*, VI, 86-88; J. Jomier, "al-Kâhira", *El²* (İng.), IV, 441-444; "Cairo", *EBr.*, III, 580-585.

HİLAL GÖRGÜN

IV. MİMARİ

Memlûkler devrinde iskân edilen güneydeki merkezî kesimle Fâtîmî devrinde iskân edilmiş bulunan kuzey ve batı kesimlerinin temelleri üstünde yükselen bugünkü modern şehir eski şehrin mimari eserlerinin tarihinin incelenmesini zorlaştırmaktadır. Fustat, el-Asker ve Katâi' gibi yerleşim merkezlerinin kuzeyinde yer alan başlangıçtaki Fâtîmî şehri Ezher Camii, kışlalar ve bir saray külliyesiyle iskân bölgelerinin uzağında bir hükümet merkezi olarak kurulmuştu. Surlar içindeki Kahire, Kasrüşşem' ve Fustat, Nil üzerindeki ana limanları ve yerleşim birimleriyle sanayi merkezleri olarak önemlerini bir müddet korumuşlardır. Nil yatağının tedricen batıya doğru kayması ve hükümet merkezi olarak Kahire'nin önem kazanması nüfus akışını kuzeye doğru yöneltti. Modern Kahire'nin Bâbüllûk, Bâbülhâdis, Bâbülhalk (hark) gibi kesimleri bu devrin hatıralarıdır. Fâtîmî döneminden sonra İbn Tolun Camii'nin güneyindeki Katâi' bölgesi güneydeki mezarlıklarla irtibatlı olarak kaldı. Kuzeye doğru yönelen iskân hareketi, XII. yüzyıl ortalarında harap olan Fustat'ın terkedilmesine sebep oldu. 572'de (1176) Fustat, Selâhaddîn-i Eyyûbî öldüğünde yarım kalmış durumda bir surla kısmen iskân bölgelerine bağlanmıştı. Halen mevcut olmayan ikinci Eyyûbî kalesi, Memlûkler devrinde de birçok defa tâdil edilmiş olan el-Melikû's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un yaptırdığı Ravza (Roda) Kalesi'ydi.

Bahrî Memlûkleri döneminde şehrin genişlemesi Fâtîmî duvarları dışına doğru sürdü. Eyyûbî devrinde tahkim edilme-

den bırakılmış bulunan kalenin güneybatı yamaçları el-Melikû'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından surlarla tahkim edildi. Bu kesimde sultanın sarayı ve yüksek âmirlerin evleri bulunuyordu. Bu devirde büyük caddeler oluşturuldu; Derbülahmer kaleden Bâbüzüveyle'ye, Şârius-salîbe kaleden İbn Tolun Camii'ne uzanan bir şekilde tanzim edildi. Ayrıca şimdiki Port Said caddesi olarak bilinen kanal da yapıldı. Tahkimatlı Kahire şehrinin kuzeyinde ayakta kalan önemli eserler, sultanların çevgân sahası üzerinde yer alan Zâhir Meydanı'ndaki Sultan I. Baybars Camii (665-667/1267-1269) ve el-Kubbetü'l-Fedâviyye'dir (884-886/1479-1481).

Nil kıyısındaki limanın arkasında Maks / Özbekiye kesimi tahkimatlı Fâtîmî şehrinin batı sınırını tayin eden halicin batısında. Eyyûbî Hükümdarı el-Melikû's-Sâlih Necmeddin Eyyûb devrinde bu kısım da bir hipodrom ve köşkler inşa edilmişti. Sultan Baybars zamanında buraya Moğol hâkimiyetinden kaçan göçmenler yerleştirildi. el-Melikû'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde yerleşme genişledi. Emîr Hüseyin burada 719'da (1319) bir cami yaptırdı. Fakat bir veba salgınının ardından bölge önemli ölçüde boşaldı. Kayıtbay'ın hükümdarlığı sırasında, 880-901'de (1475-1496) Emîr Özbek b. Tutuk tarafından yaptırılan ve büyük havuzun kıyısında yer alan cami, saray, bahçe ve köşkler oluşturulan Özbekiye mahallesinin tesisine kadar da fazla gelişme göstermedi. Osmanlı idaresinde Özbekiye mahallesi özellikle Bekriyye tarikatıyla ilgili bir yerd. Kahire'de yabancılara oturma izni verilmesiyle birlikte bu mahal tedricen elçiler ve yabancı tüccarların oturduğu bir Avrupalı mahallesi oldu.

Maks / Özbekiye gibi Bulak kesimi de ilk defa Memlûkler devri başında önem kazandı. Baybars orada rıhtımlar ve depolar yaptırdı. Bu kesim, büyük veba salgınına ve XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başlarında meydana gelen büyük fiyat artışlarına kadar yaşadı. XV. yüzyılın sonlarında burada, bir tanesi Kârimî tüccar Hâce Şemseddin b. Zamân tarafından kurulan iki hanla birlikte şeker rafinerileri, bir değirmenleri ve bir donanma tersanesi bulunuyordu. Osmanlı fethinin ardından Bulak Osmanlı ticaretinde büyük rol oynadı ve XVIII. yüzyılda kahve ticaretinin çöküşüne kadar önemli bir liman olarak kaldı. Burada halen mevcut Aydemir el-Hâtîrî Camii'nin kuruluş kitabesi 737 (1337) tarihli ise de bölgede sadece Osmanlı öncesi döneme ait iki yapı kalmıştır. Bunlar

Modern Kahire'den bir görünüş

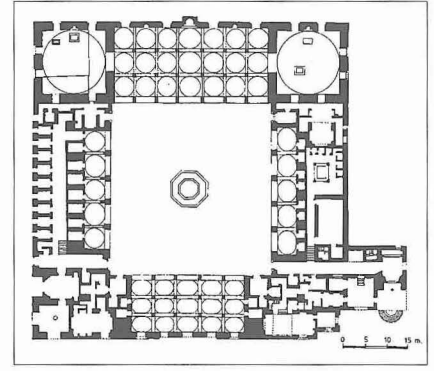
853 (1449) tarihli Kadı Yahyâ Camii ve yaklaşık 890'da (1485) yaptırılan Sultan Ebû'l-Ulâ Camii'dir. Osmanlı valilerinin zengin vakıfları ve ticarî tesisleri bulunan mahallede Hadım Süleyman Paşa'nın eserleri mimari açıdan önem kazanamayacak derecede çok sık tâdil edilmiştir. İstanbul tipi ahşap evlerle birlikte daha az önemi haiz fakat ilgi çekici hanların yanı sıra çok sayıda XVII ve XVIII. yüzyıl tesisini barındıran bu mahalde Hadım Hasan Paşa'nın külliyesi ve hanı ile Sinan Paşa'nın külliyesi de bulunmaktadır. Osmanlı devrinde ticarî merkezin yer değiştirmesiyle Nil'in batı kıyısındaki Cîze ve İmbâbe ile Mehmed Ali Paşa tarafından bir sarayın yaptırılmış olduğu Şubrâ ve Abbâsiye banliyösündeki iskân mahalleri önem kazandı. En son olarak da XIX. yüzyılda Garden City ve Heliopolis ortaya çıktı.

Mezarlıklar. Fustat'tan Katâi'e doğru gelişen eski Kahire'de şu anda neredeyse şehri kuşatmakta olan mezarlıklar özellikle dikkat çekicidir. Amr b. Âs'ın fethinden beri Kahire'nin büyük güney mezarlığı Karâfetülkübrâ önemli bir dinî grubun merkezi olduğu Fâtîmî devrinde de kullanıldı. Burası, Mısır'ın Eyyûbîler tarafından fethedilmesinden kısa bir müddet sonra İmam Şâfiî Türbesi'nde bir medresenin tesisıyla Sünnîler için de önem kazandı. Mezarlığın güneyinde bir grup türbe ve Fâtîmî meşhedi bulunmaktadır. Bunlar yaklaşık 545 (1150) tarihli Yahyâ eş-Şebîhî Meşhedi, 884'te (1479) Yeşbeg (Yüşbek) b. Mehdî tarafından bir minare eklenen ve 911'de (1505) Kansu Gavri tarafından, ayrıca 1201'de (1786-87) tâdilât gören İmam Leys Türbesi, 945 (1538) tarihli Şâhîn el-Halvetî Hankahı ve Türbesi, es-Sâdâtü'l-Vefâiyye olarak tanınan ve 1066'da (1655-56) Silâhdar Mehmed

Paşa tarafından yeniden yaptırılıp 1099'da (1688) tâdil edilen Sîdî Ukbe Türbesi'dir. Bölgedeki Memlük kalıntıları dağınık olup Makrîzî ve diğer müelliflerin andığı bu döneme ait birçok yapıdan önemli bir şey kalmamıştır. İmam Şâfiî Türbesi'nin arkasında sultan sülâlelerinden gelenlerin mezarları vardır (Havşû'l-Bâşâ).

Mezarlığın kuzey kısmında Hâfız-Lidî-nillâh (1131-1149) dönemine tarihli tamir kitâbeleri olan Seyyide Nefise'nin meşhedini de içine alan daha büyük ve önemli Fâtîmî meşhedleri yer almaktadır. Seyyide Rukyye (527/1133) ve Seyyide Âtike (519/1125 civarı) meşhedleri de burada mevcuttur. Bunları kesintisiz bir şekilde, aralarında Şecerüddürr'ün de bulunduğu geç Eyyûbî ve Bahrî Memlük hükümdar ve hanım sultanlarının türbeleriyle Abbâsî halifelerinin türbeleri takip eder. el-Melikü'l-Eşref Halîl Türbesi de (687/1288) buradadır. Daha kuzeyde kalenin güneybatısında bir diğer türbe grubu yer alır. Bunların en eskisi Mustafa Paşa Türbesi olarak bilinmektedir. Ayrıca 736 (1335-36) tarihli Kûsûn Türbe ve Hankahı ile göz alıcı minareli mezar külliyesi olan Sultâniye de buraya dahildir.

Eski hristiyan ve yahudi mezarlarının da bulunduğu güney mezarlığı çevresindeki anıtların en şaşırtıcısı Mukattam dağı üzerinde Bedr el-Cemâlî tarafından yaptırılan Muharrem 478 (Mayıs 1085) tarihli el-Meşhedü'l-Cüyûşî'dir (Cüyûşî Camii). Bu yapı yanlış olarak Bedr el-Cemâlî'nin türbesi sanılmıştır. Oysa Cemâlî Bâbünnasr'daki Kubbetü's-Şeyh Yûnus diye bilinen yerde gömülmüştür. Kaynaklarda uzun zaman önce ortadan kalkmış köşkler ve diğer binalardan bahsedilmekteyse de bugün meşhed Mukattam tepelerinde tek başına kalmıştır (bk. CÜYÜŞİ CAMİİ).

Ferec b. Berkuk Hankahı'nın planı

Kalenin kuzey ve kuzeydoğusundaki Bâbülvézîr Mezarlığı Selâhaddin'in kuzey surlarının hemen dışına düşer. En eski ve en önemli bina, 750 (1349) tarihli Mencek el-Yûsufî'nin yaptırdığı mescid ve ona bitişik mezardır. Bu mezarlıktaki diğer eserler, Kahire'nin bilinen en eski müstakil sebili olan 755 (1354) tarihli Şeyhû Sebili, 740 (1339-40) civarında yapılan ve 757'de (1356) tamir edilen Şeyh Nizâmeddin Hankahı ve Mukattam'ın aşağılarında mezarlığın merkezî kesiminden uzakta ıssız bir konumda inşa edilen 764 (1362) tarihli Tenkizboğa Türbe ve Hankahı'dır. Bu grubun en geç tarihli eseri 784'ten (1382) sonra yapılan Yûnus ed-Devâdâr Türbesi'dir. Bu küçük mezarlık, kaleden merkeze uzanan ana caddede ve surlar ardındaki Memlük sultanlarının mezar âbideleri tarafından teşekkül etmiş bulunan açıklığa olan ilginin işaretidir.

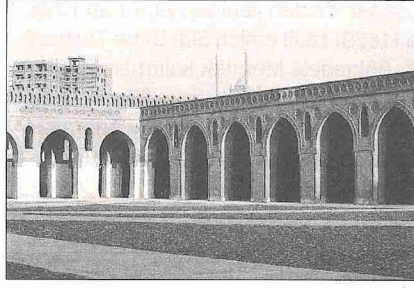
Burcî Memlükleri'nin başmezarlığı olmasına rağmen halk arasında yanlış olarak halife türbeleri diye adlandırılan büyük kuzey veya kuzeydoğu mezarlığı ayrı bir gelişim gösterir. Bâbülvézîr ile hemen hemen bitişik olan bu kısım şimdi yeni bir yolla (Salâhsâlim caddesi) ayrılmıştır. Zamanında Avâmîdû's-Sibâk olarak tanınan bu bölgedeki ilk mezar anıtı gerçekte Berkuk'un babası Enes'in (ö. 783/1382) gömüldüğü yer olmasına rağmen Yûnus ed-Devâdâr için yapılmış hankah-türbe olup 783 (1381-82) tarihli. Fakat Bâbülvézîr'e bitişik olan bu mezarlığın güney kesiminde Bahrî Memlükleri'ne ait dört önemli eser yer alır. Bunlar 735 (1334) tarihli Taştımur, 749 (1348) öncesine ait ve halk arasında Ümmü Ânûk olarak bilinen Hând (Hudâvend) Tugay, kubbesinin kaidesinde zengin stuko ve

Seyyide Nefise Meşhedi'nin XIX. yüzyıldaki durumunu gösteren bir fotoğraf (J. M. Rogers fotoğraf arşivi)

mozaik çini süsleme izleri görülen bir türbe ve hankah olan 765 (1363-64) tarihli Hând Tulbây / Tulbiyye ve 768 (1366) öncesine tarihlenen Tayboğa et-Tavîl'dir. Bu grubun kuzeyinde çoğu geniş boyutlu ve sultanların eseri olan ayakta Burcî Memlûkleri âbideleri bulunur. 803-813 (1400-1411) tarihli Ferec b. Berkuk'un hankah-külliyesi, 874-879 (1470-1474) tarihli Kayıtbay'ın mezar külliyesi, 855-860 (1451-1456) tarihli Sultan el-Melikü'l-Eşref İnal'ın ve 911-916 (1506-1510) tarihli Emîr Korkmaz'ın medrese ve mezar anıtları burada yer alır.

Günümüzde Bâbünnasr olarak bilinen ve Kahire surlarının kuzeyinde yer alan mezarlık sadece tek bir tarihî binayı ihtiva eder; bu da yaklaşık 487 (1094) tarihli Kubbetü's-Şeyh Yûnus'tur. Bu kesim, özellikle 700'den (1300) sonra pek çok Memlûklü saygın kişi tarafından iskân yeri olarak kullanılmıştır. Ancak el-Melikü'l-Eşref Şa'bân devrindeki fiyat artışları ile veba salgınından sonra terk edilmiştir. Bu mezarlığın yaygın olarak önem kazanması son zamanlarda olmuştur. Kuzeyinde iki önemli Burcî Memlûkleri dönemi eseri bulunur. Bunlar, Kayıtbay'ın devâdârı Yûşbek b. Mehdî tarafından 884-886'da (1479-1481) yaptırılan el-Kubbetü'l-Fedâviyye ve Hüseyniye mahallesindeki el-

Ibn Tolun Camii'nin revaklarından bir detay

Melikü'l-Âdil Tomanbay'ın 906 (1501) tarihli türbesidir. İlk eser Osmanlı Kahiresi'nin mimari anlayışı üzerinde çok etkili olmuştur.

Osmanlı fethiyle birlikte Mısır'da ölen Türkler'in çoğu daha önceden mevcut bulunan Memlûklü mezarlıklarına gömülmüştür. Şehirde Osmanlı hükümrانlığını gösteren pek az türbe vardır. Osmanlı devrinin en önemli mezar anıtı, Hidiv İsmâil Paşa'nın başkumandanı Süleyman Paşa için yapılmış olan Ravza adasının güney ucunun tam karşısında ve Nil'in doğu kıyısında yer alan dökme demir parmaklıklı Mağribî tarzındaki türbedir.

Kahire'deki Mimari Eserler. A) Erken Devir. Mısır'ın fethinden sonra Fustat'ta yaptırılan Amr b. Âs Camii zaman içinde birkaç defa genişletilmiş ve çeşitli tamirler görmüş olup günümüze kadar gelmiştir (bk. AMR b. ÂS CAMİİ).

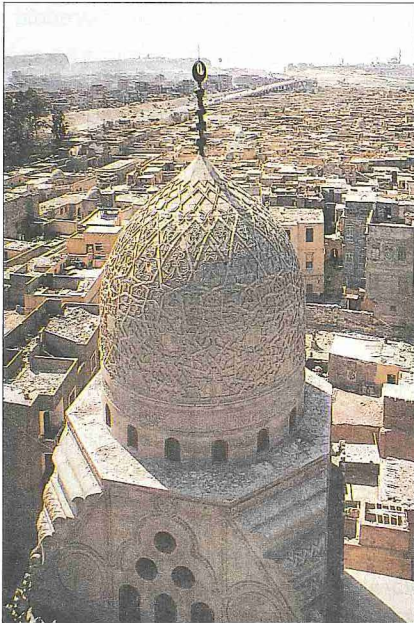
B) Tolunoğulları Devri. Fustat'ın kuzeyinde Ahmed b. Tolun'un kurduğu Katâi' adlı merkezde 262-265 (876-879) yıllarında İbn Tolun Camii inşa edilmiştir. Caminin yakınında yer alan sarayla (Dârülmâre, Meydan Sarayı) 600 metrelik bir sokak vasıtasıyla bağlantılı idi. Bu yapılardan cami günümüze gelmiş olup saray mevcut değildir (bk. İBN TOLUN CAMİİ).

C) Fâtîmî Devri. Camiler. Kahire camilerinin en eskisi Ezher'dir. 359-361 (970-972) tarihli olan caminin pek az kısmı orijinaldir. Esasında bir eğitim müessesesi olarak kurulmamışsa da açılışından kısa bir süre sonra Fâtîmî davasının propaganda merkezi olmuştur (bk. EZHER). 380-403 (990-1013) yıllarına tarihlenen Hâkim Camii revaklı avlulu şeması, mihraba paralel neflerden oluşan harim kısmı ile İbn Tolun Camii geleneğine bağlıdır ve Kahire'deki camiler arasında Arap cami mimarisinin estetik ve tezyinat ba-

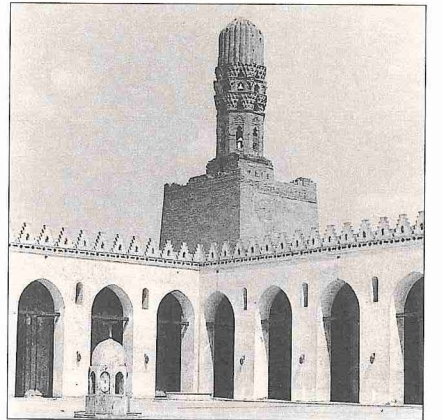
kımından en değerli ilk örnekleri arasında yer alır (bk. HÂKİM CAMİİ). Dikkat çeken diğer Fâtîmî binaları arasında Akmer Camii (519/1125) Vezir Me'mûn el-Batâihî'nin eseridir. Kible duvarına paralel olmayan ve sokağın durumuna uygun biçimde tanzim edilen eğimli cephe teşkilâtıyla farklı olan cami, daha sonra Kahire'de yaygın biçimde uygulanacak olan bu anlayışın ayakta kalmış ilk örneğidir (bk. AKMER CAMİİ). Vezir Talâi' b. Rûzzîk'ın 555 (1160) tarihli camisi Kahire'deki son Fâtîmî eseridir. Çağımızda yanlış biçimde tamir ve tâdil edilen bina mimari açıdan ilginç özellikler ihtiva eder. Cephesindeki sütunlu son cemaat yeri ve dükkânlar bulunan zemin katıyla göz dolduran bina zengin iç stuko süslemeleriyle de dikkat çekicidir. 699'da (1300) Emîr Begtemür el-Çûkândâr (Çevgândâr) tarafından kısmen tamir ettirilmiş ve 702'de (1302) bir minber konulmuştur. 844'te (1440-41) el-Melikü'z-Zâhir Çakmak ve 882'de (1477) Kayıtbay devrinde iki defa daha onarılmıştır.

Türbeler, Meşhedler. Hânü'l-Halîlî bölgesinde bulunduğu bilinen Fâtîmî sarayı içindeki halifelere ait türbeler Fâtîmîler'den sonra tahrip edilerek yok edilmişse de bazı özel kişilerin kubbeli mezar âbideleri ayakta kalmıştır. 400'de (1010) Hâkim - Biemrillâh tarafından öldürtülen şair Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali el-Mağribî'nin aile efradına ait olduğu teşhis edilen ve Hâkim - Biemrillâh tarafından 403 (1013) civarında yaptırıldığı anlaşılan Fustat harabelerinin güneyindeki, esasında altı türbeden oluşan Seb'a Benât bunlar-

Sultan Kayıtbay'ın türbesi

Hâkim Camii'nin avlusu ile kuzeybatı köşesindeki minare

dan biridir. Kahire'nin en dikkat çekici mezar âbideleri, XI. yüzyıl sonu ile XII. yüzyıldan kalma gruplar halinde güney mezarlığında yer alan meşhedlerdir. Burada kesin tarihi bilinen tek eser olan Seyyide Rukiyye (527/1133), yaklaşık 545 (1150) tarihli Yahyâ eş-Şebîhî ve yanında-ki 550 (1155) öncesine tarihlenen Ümmü Külsûm meşhedleri en iyi korunmuş olanlarıdır. İçinde bir veya daha çok sayıda kabir bulunan, üzeri tromplu kubbe-lerle örtülü mihraplı ve zengin stuko tez-yinatlı küçük binalar olan meşhedlerin, Karâfetülkübrâ harabeleri arasında yer alan ve Hâkim-Biemrillâh devrinde 406 (1015-16) yılında yapılan Kabrû Lü'lüe bint Mukavvis gibi değişik örneklerine de rastlanır. Bu bina her katında bir mihrap bulunan üç katlı bir mesciddir.

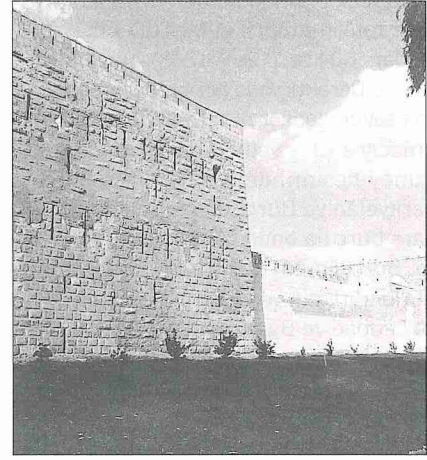
Saray. X. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar Kahire'nin siyasî, dinî ve idarî merkezi olan Fâtîmî sarayı tamamen ortadan kalkmıştır. Ancak eski kayıtlardan bilgi edinebilmek mümkündür. Sarayın merkezi bir birim olan ve iki tarafında eyvanlar bulunan, ortası alçak uzun bir hol ve buna bağlı birimlerden oluşan kısımlardan teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Bu kısımlardan, Dârülkutbiyye olması muhtemel bölümün kalıntıları 1960'lı yılların sonunda Kalavun Medresesi'nde yapılan kazılar sırasında ortaya çıkarılmıştır.

Kaleler. Kahire'nin mevcut Fâtîmî devri tahkimatları Halife Müstansır-Billâh dönemine tarihlenir. Hatta bunlar, duvar kalınlığında çapraz olarak yerleştirilmiş kalın kolonlar ihtiva eden takviyeli ve kare taşlardan oluşan, Kahire tarzından çok Suriye özelliği gösteren çeşitli kısımlardaki Selâhaddin-i Eyyûbî'nin yaptırdığı ve yenilediği duvarlardan önceki bir merhaleye aittir. Hâkim Camii'nin kuzey duvarı ve kuzey kapısının da içine girdiği kuzey surlarından kalan yegâne kısımlar

480 (1087) tarihli kulelerle takviyeli Bâbünnasr ve Bâbülfütûh'tur. Doğuda ise aynı tarihli Bâbülbekriyye'nin kalıntıları 1950'deki kazıda ortaya çıkmıştır. Güney tarafında bulunan Bâbüzüveyle de 484 (1091) yılında yapılmıştır.

D) Eyyûbî Devri. Kahire'de Eyyûbî camisi yoktur. Fâtîmî propaganda merkezi olarak Ezher'in taşıdığı önemi sarsmak için yegâne hutbe okunmasına izin verilmiş cami olan Amr b. Âs Camii ve İbn Tolun Camii'nde de Eyyûbî tamir ve tâdil kitâbeleri mevcut değildir.

Medreseler. Eyyûbîler döneminde Kahire ve Mısır'daki medreselerin sayısı giderek artarken medrese mimarisinde de gelişmeler oldu. Genellikle iki eyvanlı olarak yapılan medreseler, el-Melikû's-Sâlih Necmeddin Eyyûb zamanında dört eyvanlı olarak yapılmaya başlandı. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Mısır'a hâkim olmasıyla tesis ettiği ilk medreselerden biri 572'de (1176-77) başlanan ve güney mezarlığında İmam Şâfiî'nin kabrine yakın bulunan Şâfiî Medresesi'ydi. Bu medrese XVIII. yüzyılın sonunda bütünüyle ortadan kalktı. Fakat 608'de (1211) el-Melikû'l-Kâmil Muhammed devrinde büyük ahşap kubbeyle örtülü bir türbeye dönüştürülen İmam Şâfiî Türbesi (Kubbetü'l-İmâm eş-Şâfiî), sık sık yapılan tamirlerle Kahire'nin en ihtişamlı kubbelerinden biri olarak ayakta-
dır. Türbenin ilk tanziminden geriye Ubeyd b. Meâlî'nin eseri olan ve 574 (1178-79) tarihini taşıyan muhteşem tik ağacı bir sanduka kalmıştır. Sûkunnahhâsîn'deki medrese kalıntıları el-Melikû'l-Kâmil'in diğer medresesi olan Kâmilîyye'ye (622/1225) aittir. En iyi korunmuş Eyyûbî medresesi, el-Melikû's-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından Fâtîmî Kahire-si'nin ana caddesi Kasaba üstünde 641'-de (1243-44) yaptırılan iki çift eyvandan müteşekkil olup yaklaşık 715'te (1315)

Kahire'nin Eyyûbîler dönemine ait surlarından bir bölüm

tamir edilmiş minaresi, iki medresenin arasında bulunan bir geçide açılan ve cephenin merkezinde yer alan kapı farklı bir hususiyet göstermektedir.

Türbeler. En önemli mezar âbidesi, muhtemelen el-Melikû'n-Nâsir Muhammed devrinden veya daha sonraki bir tarihten kalan zengin oymalı ve boyalı alçı süslemeli Abbâsî halifelerinin türbesidir. Bu bina, Bağdat'ın düşmesinden sonra Mısır'da yaşayan halifelerin pek çoğunun sandukasını ihtiva etmektedir. Kubbeli türbe âbidevi girişinin kalıntılarıyla birlikte kabe duvarında yedi mihrap bulunan geniş bir duvarla çevrilmiştir. el-Melikû's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un yaptırdığı medresenin yanındaki türbesi 647-648 (1249-1250) tarihli-
dir. Türbe kibleye göre tanzim edilmişse de sokak cephesi sokağa göre düzenlenmiştir. Türbenin bu durumunu Memlûk devri yapıları için önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Kaleler. En büyük Eyyûbî tahkimatı Mukattam tepelerinin kuzeybatı yamaçlarında bulunur. Güney tarafı suni bir teras üzerindedir. Eyyûbî kalıntıları dört kapısı bulunan, yaklaşık dört köşe teşkil eden kuzey tahkimatına sıkışmıştır. Buradaki kapılar 579'da (1183-84) Emir Karakuş tarafından yaptırılan Bâbülmüderrec, Burcûlmatar'daki iki kapıyla Burcûlimâm ve Bâbülkulle'dir. Tahkimatlı bölgenin güneydoğu ve kuzey taraflarını çeviren ve Burcûlmukattam'ın doğusundan başlayan aynı boyutlarda yarım kulelerle desteklenen uzun bir perde duvarı da bu erken safhaya tarihlenebilir. Selâhaddin-i

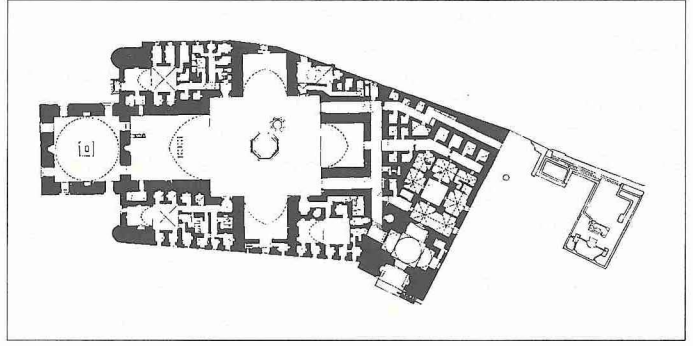
el-Melikû's-Sâlih
Necmeddin
Eyyûb'un türbesi

Eyyûbî öldüğünde hemen hemen bitmiş olan tahkimatlar I. el-Melikü'l-Âdil tarafından 604'te (1207-1208) güçlendirilmiştir. Gerektiğinde her biri bağımsız olarak savunulabilecek tabyalar oluşturmak amacıyla çıkış yolunu gören duvarların güney kesiminde Burcüssuffe, Burcu-kerkyelân ve Burcütturfe adlı üç büyük kare burç da onun tarafından eklenmiştir. Burcülîmâm'da bulunan Bâbülkarâfe güçlendirilmiş ve doğu kısmındaki Burcühaddâd ve Burcürreml yuvarlak tabyalara çevrilmiştir. Bunların tamamlanması üzerine el-Melikü'l-Âdil oradaki saraya yerleşmiştir. Kalenin Cîze'deki piramitlerden getirilen taşlarla yapıldığı belirtilmişse de taşların çoğu yerinde işlenmiş yumuşak Mukattam kum taşındandır. Kal'atülcebel, Kahire halkının bir baş kaldırısı veya bir Fâtımî saldırısına karşı savunma amacını haizdi. Aynı amacı taşıyan bir başka Eyyûbî kalesi, emin bir saray külliyesi olan Kal'atü'r-Ravza, el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb tarafından 638'de (1240-41) Ravza adası üzerinde yaptırılmıştır. Geniş kubbeli bir orta mekân ve iki eyvanlı uzun bir holden oluşan bir bölüm ve muhtemelen, Suriye seferinde el-Melikü's-Sâlih tarafından esir edilmiş Frenk köleler tarafından yapılmış gotik bir kapıya sahipti. Bu altmış kuleli kaleden günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Kaleye su getiren kemerlerin elemanları el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un eserlerine katılmıştır. Eski Cîze yolunda Selâhaddîn-i Eyyûbî devrine ait olup Karakuş adını taşıyan kitâbelerle birlikte 708'de (1309) II. Baybars'ın, 716'da

(1316) el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un, 883-885'te (1478-1480) Kayıtbay'ın ve 1087'de (1676) Hüseyin Paşa'nın adlarını taşıyan tamir kitâbeleri bulunan iki köprü kalmıştır.

E) Memlûkler Devri. Camiler. Günümüze ulaşan en eski Memlûk camisi Meydânü'z-Zâhir'de (Karakuş Meydanı) bulunan Baybars Camii'dir. 665'te (1267) yapımına başlanmış ve iki yıl sonra tamamlanmıştır (bk. BAYBAR I CAMİİ). el-Melikü'n-Nâsir Muhammed'in Kal'atülcebel'deki camisi 718 (1318) tarihini taşıyan bir tesis kitâbesine sahip olup 734-735'te (1334-1335) tâdil edilmiştir. Bu tâdilât esnasında mihrap bölümünün üstü Asvan granitinden on sütun tarafından taşınan büyük bir ahşap kubbeye örtülmüştür. Minareler de Tebrizli ustalarca tezyin edilmiştir. İbn Tolun Camii'ndeki tamirler dışında 715'ten (1315) sonra ve kısmen de Kal'atülcebel'deki Nâsir Muhammed Camii'nin tesisini takiben Kahire'de cami inşaatının önemli devri başlar. Genellikle büyük boyutlarda yaptırılan bu

binalar daha çok emîrler tarafından inşa ettirilmiştir. Halen ayakta kalmış eserler arasında 719 (1319) tarihli Âli Melik el-Çûkândâr (Çevgândâr), 725 (1325) tarihli Ahmed el-Mihmândâr, 729-730 (1329-1330) tarihli Ulmâs (Yılmaz), caminin doğusunda âbidevi bir giriş kapısı bulunan 730 (1330) tarihli Kûsûn, 736-737 (1336-1337) tarihli Beştâk, büyük ve aynı zamanda sırlı mozaik çinilerle oluşturulan pencere kafesleriyle göz dolduran 739-740 (1339-1340) tarihli Altunboğa el-Mâridânî gibi örnekleri zikretmek gerekir. Altunboğa el-Mâridânî'nin Derbülâhmer'e bakan çok dikkatle tanzim edilmiş cephesi ve sahndan kible revaklarını ayıran ahşap meşrebiye paravanları da dikkat çekicidir. Memlûkler'in bu erken devrinden kalmış camiler arasında zikredilmesi gereken diğer iki eser, 747-748 (1346-1347) tarihli Aksungur Camii ve Şeyhû el-Ömerî Camii'dir. Bunlardan Aksungur Camii 1062'de (1652) Müstahfızan Ağası İbrâhim tarafından yaptırılan onarımı ve içinin mavi beyaz İznik çinileriyle kaplanmasından dolayı "Mavi Cami" olarak da tanınır. Boyutları değişiklikler gösteren bu camiler cepheleri açıldıkları sokakların doğrultusuna göre tanzim edilmiştir ve birkaç türbe ihtiva etmektedir. Sultan Hasan devrinde sonra yapılan camiler sayıları az olsa da daha büyüktür. Bunların en önemlisi olan 757-764 (1356-1363) tarihli Sultan Hasan Camii vakfiyesinde "bu cami-mescid ve medreseler" olarak nitelendirilmiştir. Ortasında şadırvan ve köşelerinde dört Sünnî mezhebinin her birine ayrılmış medreseler bulunan dört kollu geniş bir avludan müteşekkil plan gösteren binanın tahsil maksadıyla Hanefîler'e ayrılmış baş eyvanı mermer bir minber ve âbidevi bir mihrap ihtiva etmektedir. Kible eyvanının önünde ahşap kubbeye örtülmüş olan sultanın türbesi bulunur. Ana avlunun köşelerini teşkil eden medreseler küçük bir ana avlu çevresinde yer alan çok katlı hücrelerden

Kahire Kalesi'nin ana kapısı

müteşekkildir. İslâm âleminde Sultan Hasan Camii genişlik, hacim ve yüksekliğiyle istisnâî bir binadır. Sultan Hasan'ın ölümlüyle yarım kalan bina erken Burcî Memlûk sultanları idaresinde hareketli bir tarihçeye sahip oldu. Büyük boyutları ve çok masraf gerektiren inşaat özellikleri sebebiyle etkisi çok sınırlı kaldı (bk. SULTAN HASAN KÜLLİYESİ). Bu dönemde Kahire'de yapılmış son büyük cami olan Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî Camii geleneksel sahn planında inşa edilmiştir. Mevcut süslemeleriyle ilk defa İbn Tolun Camii'nde görülen ve Fâtımî Halifesi Hâfız-Lidî-nillâh'ın Ezher'in avlusundaki tamir ve tâdilât esnasındaki süslemelerle yaygınlık kazanan kör kemerler ve rozetlerden oluşan tezyin anlayışının son uyarlamasıdır. Kible duvarı geniş ölçüde çok renkli mermerlerle süslenmiştir. Türbesinde İhşîdîler devrinden kalma beyaz mermer bir sandukanın parçaları da kullanılmıştır. Kahire'deki XV. yüzyıl sonlarına ait olan camiler, Derbüssaâde'deki el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın camisi gibi sultan camileri de dahil olmak üzere genellikle çok daha küçük boyutlu eserlerdir. Bunların planları, gittikçe küçük sahnalı iki eyvanlı tipteki medreselerin benzeri bir durum almıştır. Ahşap fenerlikli örtü sistemleriyle dikkat çeken binaların planındaki küçülme camilerin geniş külliyelerin küçük birer bölümünü teşkil etmesinden kaynaklanmaktaydı. Burcî Memlûkleri'nin en önemli imarcısı olan Kayıtbay başka tesislerle ilişkisi olmayan camiler yaptırmadı. 884-886 (1479-1481) tarihli Kaçmâs el-İshaki benzeri onun zamanından kalma camilerin başlıca ilgi odağı geniş boyutlar ve büyüklük değil mimari problemlerin çözümüydü. Şehir içinde boş yer bulma imkânsızlığı ve Kahire'nin pek çok bölgesinde yeterli sayıda cami bulunması sebebiyle Bahrî Memlûkleri cami inşasına girişmemiştir.

Medreseler. Ezher ve onunla bağlantısı olan 709 (1309) tarihli Taybarsıyye, 739-740 (1338-1339) tarihli Akkoğaviyye, 774 (1372-73) tarihli Gannâmiyye ve 844 (1440) tarihli Cevheriyye medreseleri dışında Memlûk Kahiresi'nde medreseler hiçbir zaman Osmanlı İstanbulu'ndaki benzerlerine tekabül edecek bir rol oynamamıştır. Medreseler genellikle, bânisinin hemen ölümünden önce eklediği türbesiyle bir tür mezar anıtı olarak da hizmet vermiştir. Gerçekten de büyük bir türbenin yapılması için medreselerin inşası bir bahane teşkil ederdi. XIII-XIV. yüzyıl Memlûk ulemâsı arasında türbe

inşasına karşı bir ön yargı mevcuttu. En azından sultanların tesis ettiği medreselerde en önemli bölüm tercihen binanın kible yönünde bulunan ve sokağa bakan türbeydi. Burcî Memlûkleri devrinde meydana gelen canlanma ve ihtimam yanlış yönlendirilmiş binaların düzeltilmesini zorunlu hale getirmişti. Ancak uzlaşmaz durumlarda mezar anıtlarının yola bakan cephelerine verilen önem önceliği haizdi. Burcî Memlûkleri döneminde yapılmış bağımsız ve mezar anıtı-medrese ilişkisini göstermeyen medreselerin istisnâî oluşu her ikisi de Kayıtbay tarafından tesis edilen Kal'atü'l-kebs'teki 880 (1475) tarihli bina ve 896'da (1491) tamamlanan Ravza adasındaki diğer bir örnek tarafından gözler önüne serilmektedir. Bu tip medreselerin ayakta kalabilen iki örneğinden biri olan Ravza adasındaki yapı önem taşıyan tek eser olup bazı tarihî kaynaklarda cami şeklinde de belirtilmiştir. Kahire medreselerinin mezar anıtı-medrese olarak tesis edilmesi bunların bânilerinin başka mezar anıtları ve türbeler yaptırmaması için bir engel teşkil etmiyordu. Bu şahıslar kurdukları bu binalar dışında başka türbeler ve ebedî istirahatgâhlarını içine alacak başka binalar da yapıyor ve Kahire içinde veya dışındaki diğer şehirlerde de defnedilebiliyordu. Geç Memlûk devri Kahire'sinde medrese ve hankah çok farklı şeyler değildi. Kahire'deki Memlûk medreselerinin büyük kısmı iki eyvanlı tiptedir. Bu tip medreselerin planları tamamen büyük Kahire evlerinin kabul salonlarından gelişmiştir. Kitâbelerinde evlerden dönüştürüldüğünü gösteren iki medrese de mevcuttur. Bunlar, 774 (1372-73) tarihli Gannâmiyye Medresesi ve 768 (1366-67) veya 778 (1376-77) tarihli Taştımur ed-Devâdâr'ın eski sarayı Hoşkadem el-Ahmedî Medresesi'dir. Medreseye çevrilme tarihleri geç olup ilkinin 827 (1424), ikincisinin 891'de (1486) medrese olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Dört eyvanlı medreselere gelince bunların Eyyûbîler devrinden kalma bir örneği mevcut değildir. Bu dönemde medreselerin Şâfiî ve Hanefî mezhepleri için yapılanlarını temsil eden iki eyvanlı medrese örnekleri bile çok azdır. Kahire'de I. Baybars tarafından inşa ettirilen (660-662/1262-1264) ilk dört eyvanlı medrese olan Zâhiriyye dört mezhebin hepsi için yaptırılmamıştı. Bu binanın türbe-medrese tipi dışında kalmış olması da ilgi çekicidir. Çünkü Baybars türbesini burada değil Şam'daki Zâhiriyye Medresesi'nde yaptırmıştı. Kahire'de

dört mezhep için inşa edilen dört eyvanlı plana sahip ilk medrese, Ketboğa tarafından yapımına başlanan ve el-Melikü'n-Nâsır Muhammed tarafından tamamlanan medresedir. Diğer iki örnek ise Sultan Hasan Camii ve 811 (1408) tarihli Emîr Cemâleddin Yûsuf el-Üstâdâr Medresesi'dir. Bu plan medreseler kadar camiler için de kullanılmış olup özellikle yan eyvanlar küçültülmüş ve kible eksenindeki iki eyvan büyütülmüştür. Medrese planı bîmâristanlarda da uygulanmıştır. Bîmâristanların ayakta kalmış örnekleri 683 (1284) tarihli Kalavun Bîmâristanı ve 821-823 (1418-1420) tarihli olup 825'te (1422) camiye çevrilen Müeyyed Bîmâristanı'dır.

Türbeler. Memlûk devrinin en görkemli türbeleri Kalavun, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed, Berkuk, Ferec ve Kayıtbay gibi sultanların büyük tesislerine dahil olan binalardır. Bu dönemden kalma küçük türbeler de vardır. Bunlar arasında, 747-748 (1346-1347) tarihli Aksungur Camii'ne dahil 746 (1345) öncesine ait küçük türbesi mihrabı olmamasıyla dikkat çekicidir. Özbek el-Yûsufî Türbesi, 900 (1494-95) tarihli iki eyvanlı medresesine dahil olup orta kısımdan ahşap bir meşrebiye kafesiyle ayrılmış yan nişlerden birindedir. Doğru mezarlığındaki 913 (1507) yılı sonrasına tarihlenen Kubbetü Asfûr'a bir sebîl eklenmiştir. 909-910 (1503-1504) tarihli Kansu Gavri Türbesi bağımlı birimlerden hemen hemen tamamen ayrılmıştır ve sokaktan kible duvarına doğru sağda bulunur. Hayır Bey Türbesi 908 (1502-1503) tarihli sarayına yakın olup aradaki boşluk kiblede 28 derece sapan bir mihrap ve bir cami veya musallâ ile doldurulmuştur. 764 (1362) tarihli Tenkizboğa ve çölde el-Melikü'l-Eşref Barsbay Hankahı içindeki anonim türbe gibi çardak türbelerin az sayıda örneği teşhis edilmekteyse de Memlûk türbelerinin çoğu kubbeli yapılarıdır. Mezarlıklardaki mezar âbideleri genellikle çok abartılı yapılmıştır. En dikkat çekici örnek Korkmaz Veliyyüddin'in Receb 913 (Kasım 1507) tarihli türbesidir. Bu durum, biraz daha güneydeki Sultan el-Melikü'l-Eşref İnal'ın Receb 860'ta (Haziran 1456) tamamlanmış medrese-türbesine de uzanır. Türbe, cami, hankah, medrese ve sebîl-küttâba ilâveten bâninin ailesi türbesini ziyarete geldiğinde konaklaması için 917 (1511) yılında bir de kasır inşa edilmiştir.

Zâviye, Hankah ve Ribâtlar. Memlûk Kahiresi'nde çok sayıda zâviye, hankah ve ribât inşa edilmiştir. Belirli bir standart planı olmayan zâviyeler şeyhin arzusuna

göre tanzim ediliyordu. Bunların en ilgi çekicilerinden olan yaklaşık 683 (1284) tarihli Zâviyetü'l-Abbâr biri sonradan ilâve edilmiş iki kubbeli bir türbeden oluşur. Tarihi tartışmalı olan Zâviyetü Aydemir el-Behlevân (747/1346'dan önce) medrese olarak inşa edilmiş olmalıdır. Kaynaklarda başka zâviyelerden bahsedilmekteyse de bunların bir revak ihtiva ettikleri dışında bilgi bulunmamaktadır. Belirli bir dönemde şeyh olan kişinin talebiyle şekillenmeyen ve çalışmaları vakfiyeleriyle tayin edilen hankahlar bazan dört mezhep için hazırlanmıştı ve fıkıh da dahil olmak üzere eğitim vermekteydi. Mısır'daki en erken döneme ait hankah, Eyyûbîler devrinde Müstansır- Billâh'ın âzatlı kölesi Saîd es-Suadâ'nın sarayında açılandır (569/1173-74). Memlûkler devrindeki hankahların en önemlisi ise el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun tarafından yaptırılan ve el-Halîcî'n-Nâsîrî kanalıyla şehre bağlanmış olan şehir dışındaki Sîryâkûs'ta bulunmaktadır. Muhammed b. Kalavun'un 723-725'te (1323-1325) yaptırdığı bu tesis bir saray, bir cami, üç ribât, bir hamam, bir aşhane ve Muhammed b. Kalavun'un kendisi için yaptırdığı türbeyi ihtiva etmektedir. Ancak Muhammed Kahire'nin merkezindeki Kalavun Türbesi'ne gömülmüştür. Kayıtlarda sık sık hankahlardan bahsedilmekteyse de tesis yazılarında hankah olduğu belirtilen yedi bina tesbit edilmektedir. Bunlar 706-709 (1306-1309) tarihli II. Baybars el-Çâşnîgîr, 756 (1355) tarihli Emîr Şeyhü el-Ömerî, 757 (1356) tarihli Nizâmeddin İshak, 797-798 (1394-1395) tarihli Mukbil ez-Zimâm ed-Dâvûdî ve doğu mezarlığındaki 803-813 (1400-1410) tarihli Ferec b. Berkuk, vakfiyesinin tarihi 840 (1436) olan el-Melikü'l-Eşref Barsbay ve 854-858 (1450-1454) tarihli el-Melikü'l-Eşref İnal'dır. Tarihi kayıtlarda hankahların sayıları hususunda büyük farklar görülmektedir. Burcî Memlûkleri devrinde hankahlar inşa kitâbelerinde medrese veya cami olarak gösterilirken vakfiyelerde meşihat-i tasavvuf veya meşihat-i sûfiyyeye atıfta bulunulması bir temayüldü. XV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren şehir içinde yer kalmaması veya sûfilerin bulunmaması sebebiyle hankah yapımı önemini kaybetmiştir. Son Burcî Memlûkleri, hankahları mezar âbidelerine bağımlı olup günlük olarak belirli saatlerde ifa edilen zikirlerin yapılması için bir zikir camisi şeklinde kible istikametinde geniş bir salon biçimini almıştır. 909-910 (1503-1504) tarihli Sultan Kansu Gavri'nin eseri

bunun en güzel örneğidir. Kahire'de kitâbelerinde ribât olarak belirtilen yapılar Burcî Memlûkleri devrinden kalma olup 856 (1452) tarihli Zeynüddin Yahyâ b. Abdürrezzâk, 854-860 (1450-1456) tarihli çöldeki türbesine ilâve olarak yapılmış olan ve Kahire içinde Hurunfiş'te 857-865 (1453-1461) tarihli olmak üzere iki tesisleriyle el-Melikü'l-Eşref İnal'inkilerdir. Bu tesislerin erken İslâm ribâtlarının mücahidlere hizmet verme özellikleriyle alakası olmadığı kabul edilirken İnal'ın ribâtındaki ikinci bir tesis kitâbesi binayı hankah olarak belirtmektedir.

Saraylar. Kahire'deki saraylar ve önemli kişilerin ikametgâhlarının planı, temelde medreselerde de rastlanan alçak merkezî bir avluya açılan iki eyvan ve bunların etrafında bulunan bölümlerden oluşmaktadır. Birçok binada eyvanlardan birinin duvarında bulunan bir selsebilden akan suların toplandığı bir merkezî havuz ortadaki alçak kısımda yer almaktadır. Havalandırma, gece rüzgârlarını toplamak için kuzeye bakan cephede yer alan bir teşkilâtla sağlanmıştır. Bina teşkilâtında eyvanlı mekân düzeninin zemin kat yerine zeminin üstüne gelen kısımda da bulunduğu örnekler vardır. Bu eyvanlı katın üstünde de özel daireler yer aldığı için Kahire'nin büyük evleri ve sarayları genellikle yüksek binalar olarak dikkat çekmiştir. Sarayların sokağa açılan âbidevi kapıları dikkat çekicidir. 748 (1347) yılı öncesinden Mencek el-Yûsufî es-Silâhdâr ve Şâriussüyûfiye'deki 753 (1352) tarihli Emîr Tâz b. Kutgay en-Nâsîrî bunun örneğidir. 880 (1476) tarihli kitâbesinden son olarak Emîr Yûşbek tarafından tâdil ettirildiği anlaşılan diğer bir bina, Sencer'in sarayının kısmen bir uzantısı olarak 738'de (1337-38) Kûsûn tarafından yaptırılan, fakat onun gözden düşmesiyle 742'de (1341) yağmalanan yapı ahırlar, kışla ve ikametgâh olarak teşhis edilmektedir. Kalıntı, el-Melikü'n-Nâsir Muhammed tarafından 741'de (1340) Yelboğa el-Yahyâvî ve bundan az önce tamamlanan Altunboğa el-Mâridânî için iki saray olarak kullanılmıştır. Yûşbek'in 887'de (1482) ölümünden sonra sarayı Kayıtbay Emîr Âkberdî'ye vermiştir. 904'te (1498) ölen Emîr Âkberdî burada oturan son kişi olarak kaydedilmiştir. Bina planını hemen hemen tam biçimiyle günümüzde de korumaktadır. XIV. yüzyılın ortalarından itibaren eski saray binalarını yeni binaları içine almak veya ilâve binalarla kuşatmak geleneği başladı. Günümüzde Beytül-kâdî olarak bilinen 901 (1496) tarihli Sey-

feddin Mâmây'ın sarayı böyle bir örnektir. XVII. yüzyıl yapısı olan Bâbüzüveyle yakınındaki Rab'u Rıdvan Bey ve İbn Tolun Camii'ne komşu olan Beytül-Kiritliyye erken mimari unsurları ihtiva etmektedir. Aynı şey, Derbülâhmer'de 890 (1485) tarihli ilâve bir köşk ve iskân birimi ihtiva eden Kayıtbay'ın XV. yüzyıla dahil sarayı için de geçerlidir. Memlûk saraylarının ilgi çekici bir örneği olan Kal'atülcebel'deki Kasrül-Ablak, adını Sultan I. Baybars'ın yaklaşık 665-668'de (1266-1269) Şam'da yaptırdığı aynı isimli saraydan almış olup ana eyvanlı mekânın kemerlerini teşkil eden iki renkli ablak işçiliğinden bir yansımadır. Beytül Yûsuf Selâhaddin olarak da bilinen bina 1824'te büyük ölçüde tahrip olmuştu. Kaynaklarda binanın 715 ve 734 (1315, 1334) tarihleri arasında inşa edildiği kaydedilmektedir. Saray, büyük bir eyvan ve yan eyvanları düz çatılı merkezî bir eyvanlı düzenlemeden müteşekkil olup merkezî kısmın pandantifler üzerinde bulunan ahşap bir kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Kalede bulunan bir diğer eyvanlı bina olan dârüladl elçi kabulü için bir salon, harem ve çeşitli küçük bölümlerle birlikte ahırlar ve hipodrom veya polo sahası olarak kullanılmış kısımları ihtiva etmektedir. Kalenin güney tarafında bulunan emîr sarayları artık tamamen ortadan kalkmış olup artakalan şeyler Mehmed Ali Paşa'nın 1229'da (1814) Cevher Sarayı'nın inşası sırasında yok edilmiştir. Memlûk iskân mimarisinin bu alışılmış tipleri dışında kalan büyük bir tuğla kubbeden müteşekkil Kahire'nin kuzeyinde Matariye'deki el-Kubbetül-Fedâviyye Zilkade 881'de (Şubat-Mart 1477) Yûşbek b. Mehdi tarafından inşa ettirmeye başlanmış, fakat onun ölümünden sonra Ramazan 886'da (Kasım 1481) Kayıtbay tarafından açılmıştır. Türbe, hankah, medrese, sebîl, havuz, son Memlûk sultanları ve Osmanlı valileri tarafından elçi kabulünde kullanılan yüksek bir geçitten müteşekkildir. Köşelerde üçlü kemerler üstüne oturan trompları Bulak'taki Sinan Paşa Camii için bir örnek olmuştur.

Sebiller. Memlûkler devrinden kalma sebiller içinde yaşayan en eski örnek, Sultan Kalavun'un tesislerinden sorumlu Emîr Akkuş'un adını taşıyan ve külliye girişinde yer alan eserdir. Sebilin elemanlarının birçoğu ayakta kalmamıştır. Kaynaklarda 726 (1326) tarihi verilmeyle birlikte daha sonra tamir ve tâdil edildiği açıkça belli olup üstüne bir küttâb da (Kur'an okulu) eklenmiştir. Bahrî Mem-

lükleri devri sebilleri içinde ayakta kalan ve bağımsız olarak duran bir eser Bâbülvézîr Mezarlığı'nda bulunmaktadır ve bâ-nisi Emîr Şeyhû'dur. 755 (1354) tarihli bu sebilin küttâbı bulunmamaktadır. Fakat erken Burcî Memlûkleri devrinde ilâve bir yapı eklenmeye başlanmış ve özellikle iki veya üç taraftan ulaşılabilecek düzenlemelerde köşelerde sebiller yer almıştır. Geç Burcî Memlûkleri devrinde iki yolun kesiştiği yerlerde bulunan sebillerin sebil-küttâb olarak inşa edildiği görülmektedir. Bunun en güzel örneği 884 (1479) tarihli Kayıtbay'ın eseridir.

Hanlar, Hamamlar, Evler. Memlûk evleri, hamamları ve hanlarının mevcut örneği azdır. Birkaç vakıf evinin dışında hamamların en önemli örnekleri arasında, 742 (1341-42) öncesine tarihlenen Emîr Beştâk Hamamı'nın girişi ve Müeyyed Şeyh Camii'nin iratlarından biri olarak tesis edilmiş bir hamamın merkezî salonu zikredilebilir. Aynı şekilde Bahrî Memlûkleri devrinden kalan yegâne han örneği, Cemâliye mahallesindeki bir giriş kısmıyla temsil edilen Kûsûn'un eseridir. Kayıtbay tarafından kurulan iki han korunmuştur. Tarihî kayıtlarda vikâle (vekâle) olarak adlandırılan, ancak kitâbelerinde han olarak adı geçen bu eserler 882 (1477) tarihli, yanında bir sebil-küttâb bulunan Ezher'deki bina ve surların tam içindeki 885 (1480) tarihli Bâbünnasr'daki binadır. Bu tip binaların en iyi korunmuş örneği 910'dan (1504) hemen sonrasına ait, Kansu Gavri'nin kartuşlarını taşıyan Vikâletü'n-nahle'dir. Bu bina, âbîdevî bir girişten ulaşılan avlu etrafındaki depolar ve dükkânlar üstünde yer alan ikamet etmek için odaların bulunduğu iki kattan müteşekkildir. Geç Memlûkler devri eserleri arasında Kansu Gavri'nin yaptırdığı ve bugün Hânü'l-Halîfî olarak bilinen Kayseriye de ilginç bir binadır. Tesis 791'de (1389) Emîr Çerkez el-Halîfî tarafından kurulmuş olduğu için Kansu Gavri'nin sadece bir tamirat faaliyetinde bulunduğu kanaati varsa da Gavri'nin adını taşıyan tamamlanmamış kuruluş kitâbesi bunun yeni bir tesis olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Kaleler. Kahire'de önemli bir Memlûk kalesi bulunmamaktadır. Ravza adasındaki Kal'atü'r-Ravza Baybars devrinde tamir edilmiştir. Ayrıca Fustat harabeleriyle Kahire'yi birleştirmek için Selâhaddîn-i Eyyûbî devrinde yapımına başlanan, fakat bitirilemeyen sur içinde kalacak şekilde Nil ile kaleyi bağlayan yeni bir su kemeri inşası ve düzensiz güney tahkimat-

larını kaleye bağlayan bir duvar tesisini gösteren el-Melikü'n-Nâsir Muhammed'in tamirat kitâbeleri mevcuttur.

F) Osmanlı Devri. Kahire'de Osmanlı döneminde ilk defa Hadım Süleyman Paşa yönetiminde tesis edilen irsâliye hazine gibi vergilendirme sistemleri mimari faaliyete sınır getirmiş ve Osmanlı yöneticilerinin bina yapımına savurganca para harcamalarını engellemiştir. Ancak XVII ve XVIII. yüzyıllarda Memlûk beyleri vergi sistemini hafifletmeyi başardıktan sonra büyük tesislerin inşası gerçekleştirilmiştir. Malî sorunlara ilâveten Osmanlı yöneticileri kısa sürelerle idarecilik yaptıkları Mısır'dan ziyade İstanbul'da eserler yaptırmayı tercih etmişlerdir. Memlûk geleneğine uygun geniş külliye yapıtma alışkanlığına bağlı olmayan Osmanlı yöneticileri ayrıca ömürlerinin sonlarını Mısır'da geçirmekten ve orada defnedilmekten kaçınmışlardır. Esasen Osmanlılar'ın geldiği sırada Kahire'de bina yapılacak yer bulmak da bir mesele teşkil etmekteydi. İstanbul'da ise önemli iskân alanları henüz mevcut olup burada eserler yaptırmak çok daha ucuza mal oluyordu. Yalnız ilk iki valî Hadım Süleyman Paşa ile İskender Paşa bundan istisna edilmiştir. Hadım Süleyman Paşa 935'te (1528) planı Osmanlı, süslemeleri Memlûklü olan bir cami ile birlikte caminin hemen arkasında bulunan bir tekke yaptırmıştır. Görevden azledildikten sonra da Kahire'de imar faaliyetlerine devam etmiş ve Bulak'ta 948 (1541) tarihli bir vikâle ve 950 (1543) tarihli Süleymaniye Tekkesi'ni hizmete geçirmiştir. İskender Paşa bugün tamamen yok olmuş bulunan cami, tekke, sebil gibi eserlerin bâ-nisi olup bu eserleri Bâbülhalk'ta tesis etmişti.

Camiler. Kahire'deki Osmanlı devri imar faaliyetlerinde camiler ilk sırayı alır. Bu camiler arasında hânedana dahil bir kimse tarafından tesis edilen tek eser Melike Safiyye (Safiye Sultan) Camii'dir. 1019 (1610) tarihli cami Sultan III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın Dârüssaâde ağası Osman Ağa tarafından kurulmuş olmasına rağmen Osman Ağa'nın sahibine atfen bu adı almıştır. Teknik ve tezyinatıyla Kahire geleneğini sürdüren cami altı destekli merkezî kubbeli planı ile İstanbul camilerine yakındır. Bulak'taki Sinan Paşa Camii 979 (1571) tarihli olup İstanbul camilerinin kubbe sisteminden çok mahallî anlayışa uygun bir özellik göstermektedir. Bina, Muhammed Bek Ebû'z-Zehab tarafından 1188 (1774) ta-

rihli camisinde taklit edilmiştir. Bu iki camide de mahallî özelliklere XVI-XVII. yüzyıl camilerinde görülen ve İstanbul'daki Osmanlı camilerini hatırlatan bazı hususiyetler görülmektedir. Bunlar mihraplı son cemaat yeri ve içeride giriş üstündeki balkonla birlikte ibadet mekânı boyunca teşkil edilmiş çapraz geçitte kendini göstermektedir. Mahmud Paşa Camii Camii 975 (1567-68) tarihli olup daha çok Burcî Memlûkleri yapım tekniklerini hatırlatırken kible duvarındaki mezar odası ve teşkilâtıyla Sultan Hasan Camii'ne yakın düşmektedir. Binanın yapım yeri olarak bir yamaç seçilmiştir. 955 (1548) tarihli Dâvud Paşa Camii, XV. yüzyıl tipi bir musallâ ile uyumsuz bir merdiven teşkilâtına sahip evvanlı salon benzeri bir düzenlemeden ibarettir. Ahşap çatılı camiler arasında 1110 (1698) tarihli Bulak'taki Mustafa Çorbacı Mirza'nın camisi ve 1148 (1736) tarihli Fekehânî Camii'ni de zikretmek gerekir. Genel olarak Memlûk planları ve materyalleri varlıklarını sürdürürken mevcut örneklerden Osmanlı binalarının tezyinatında çini kullanımı ve çini kaplamaların önemle tercih edildiği anlaşılmaktadır. Parlak mermer mozaikler de diğer bir tezyinî elemandır. 1025-1038 (1616-1629) tarihli Bürdeynî Camii'nde görülen mermerlerdeki gibi bu tip malzeme mahallî ustalar tarafından yapılmıştır. 1265 (1848) tarihli Mehmed Ali Paşa Camii kalede bulunmaktadır. Planı tam anlamıyla bir İstanbul camisini takip etmeyen binanın teşkilâtı daha çok Beyazıt ve Sultan Ahmed camilerine yakındır.

Medreseler, Tekkeler ve Diğer Yapılar. Kahire'deki Osmanlı devri medreseleri için kesin örnek teşkil edebilecek yapılar bulunmamaktadır. 950 (1543) tarihli Süleymaniye Tekkesi ve Dârüssaâde Ağası Beşir Ağa tarafından yaptırılan 1164 (1751) tarihli Sultan Mahmud Tekkesi'nin tesis kitâbelerinde medrese olduğu bildirilmektedir. Kahire'deki Osmanlı devrine ait kitâbelerin daha iyi incelenmesi halinde başka medreselerin olup olmadığı hususuna açıklık getirilebilecektir. Mevcut iki bina plan itibarıyla İstanbul'daki medreselerin planına bağlıdır. Bunlar, dershane'nin aynı zamanda mescid olarak kullanılması maksadıyla yönü bakımından farklı bir durum arzeder. Kahire'de belli tarikatlar tarafından kullanılmış olduğu bilinen tekkeler mevcuttur. 715 (1315) tarihli Sungur Sa'dî Medrese-Türbesi'ne dahil bir Mevlevî tekkesinin XVIII. yüzyıl sonuna tarihli ahşap semâhânesi ve 1188

(1774) tarihli bir Rifâî Tekkesi ilginç örneklerdir. Bunların dışında bugüne kadar araştırılmamış bir Bektaşî dergâhının da Mukattam dağı eteklerinde yer aldığı tesbit edilmiştir. Bu dergâhın kuruluşu geleneksel biçimde Kaygusuz Abdal'a atfedilmektedir. Halvetî Dergâhı güney mezarlığında Mukattam yamaçları üzerinde yer alırken 931'de (1524-25) tamamlanan Gülşenî Tekkesi, Fâtımî yapısı olan Bâbüzüveyle'nin tam dışında bulunmaktadır. Diğer binalar arasında yer alan ve birçok tamir gören Ribâtülâsâr 1073-1224 (1662-1809) yılları arasında teşkil edilmiş ve günümüzde ahşap çatılı bir caminin içinde kalmış bulunmaktadır. Türbe olmayan fakat üstü kubbeye örtülü bir binadır. Halk arasında ise "âsârü'n-nebevîyye" olarak saygı görmektedir. Kahire'nin ticarî ve mesken mimarisi Osmanlı devrinde değişiklik göstermiş olup Memlûk geleneğini takip etmiştir. Esas değişiklikler Mehmed Ali Paşa devrinden sonra vuku bulmuştur. Osmanlı ve Memlûk mimari anlayışı arasındaki farkı en güzel aksettiren yapılar sebiller olmuştur. Osmanlı devrinde sebil-küttâb bütün hayır eserlerinin en yaygını olarak görülmektedir. Sayının çok oluşunda, bu tip tesislerin teşkilinde harcanan paranın daha az olmasının da rolü vardır. Cemâziyelâhîr 943 (Kasım - Aralık 1536) tarihli Deli Hüsrev Paşa'nın eserinde tipik Osmanlı anlayışı kendini göstermektedir ve yapı Sûkunnahhâsîn'de çok görkemli bir mevkide bulunmaktadır. Sadece valiler tarafından değil yeniçeri idarecileri, Osmanlı saray erkânı ve memurlarıyla Memlûk beyleri tarafından da yaptırılan bu sebillerin en önemlisi 1157 (1744) tarihli Abdurrahman Kethüdâ'nın eseridir. XVII-XVIII. yüzyıl çeşmeleri İstanbul çeşmelerinin tam bir kopyası olmayan bir özellik göstermektedir. Kaledeki Osmanlı tahkimatları çok amaçlı kullanılmamıştır. 1168 (1754) tarihli Bâbü'l-azab da Eyyûbiler devri kale kapılarının süslü bir örneği olarak ortaya konmuştur. Kaleye yerleştiği zaman Mehmed Ali Paşa tarafından tamir ettirilen kapıyla dikkat çeken bu bölgedeki son önemli faaliyetin ortaya çıktığı bu devirde Mehmed Ali Paşa kale içinde 1227'de (1812) bir darphâne ve 1229 (1814) ve 1243 (1827) yıllarında Cevhere ve Harim saraylarını yaptırmıştır. İşlevini büyük ölçüde yitiren kalenin yanında 1225'te (1810) Mukattam tepeleri üstünde Mehmed Ali Paşa'nın yaptırdığı kaleye bağlanan rampa sadece tezyinî bir mahiyette kalmıştır. Osmanlı devri tahkimatları ve kapı-

ları için tarihlendirilebilir çeşitli örnekler vardır. Kahire duvarları içinde kalan kapılı mahallelerden biri 1084 (1673) tarihli Hâretü'l-Mebvede'dir.

Tamiratlar. Kahire mimarisinde tamiratın önemli bir yeri vardır. Halen ayakta bulunan binaların hemen hepsi geçen yüzyıl süresinde Arap Sanatının Âbidelerini Koruma Komitesi tarafından restore edilmiştir. Ezher ve Bîmâristânü'l-Man-sûrî gibi büyük kurumların durumu daha karmaşıktır. Kitâbelerin kanıtladığı pek az Memlûk restorasyonu durumu bir tutarsızlık arzeder. Kitâbelerde belirtilen tamiratlar kısıtlıyken diğer tamiratlar hakkında sayıları az da olsa tarihî kayıtlardan bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Bu hususta Memlûk ve Osmanlı devri kadılık sicillerinin yanı sıra Osmanlı dönemi mühimme defterleri bilhassa önemlidir. Ancak pek çok binanın tamirat kayıtları tutulmamıştır. Binaların iyi durumda kalışı vakıflarının yeterli olduğunu gösterdiği gibi özellikle Memlûk devrinde ilginin eski binaları onarmaktan çok yeni binalar tesis etmeye yöneldiğini kanıtlamaktadır. Önemli tamirat kayıtları genel olarak özel durumlara bağlıdır. Amr b. Âs, İbn Tolun ve Ezher camilerindeki tamirat siyasî amaçlıdır. Kaledeki tamiratlarla birlikte su kemerleri ve köprülerdeki Memlûk ve Osmanlı tamiratları amme hizmetini sürdürmek için yapılmıştır. Bahrî ve Burcî Memlûklerî sultanlarının Ezher'deki tamiratlarını kanıtlayan kitâbelerin gösterdiği yoğun tamir faaliyetleri binanın bir tahsil merkezi olarak taşıdığı öneme bağlıdır. İbn Tolun Camii'ndeki tamirat ve tâdilât ise önemli bir vazife olarak görünen ve bu binaya duyulan saygının sonucudur. Önemsenmeyen eski binalara duyulan alâka eksikliği sebebiyle Osmanlı tamirat kitâbelerinin seyrekliği de şaşırtıcı değildir. Müstahfızan Ağası İbrâhim'in 1062 (1652) tarihli Aksungur Camii'ndeki tamirâtı ve Hasan Ağa'nın 1082 (1671-72) tarihli Sultan Hasan Medrese Camii tamirâtı bu tür faaliyetlerdir. Diğer Osmanlı tamirat kitâbeleri Fâtımî meşhedlerine karşı bir ilgi oluştuğunu göstermektedir. Bu binalar arasında, muhtemelen XVII. yüzyıla tarihli bir teke eklenen el-Meşhedü'l-Cüyûşî, Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1170'te (1757) tamir ettirilen Seyyide Nefise, 1201'de (1786-87) onarılan İmam Leys, şimdi es-Sâdâtü'l-Vefâiyye olarak bilinen Vefâiyye Dergâhı'nın ikametgâhı olan, Silâhdar Mehmed Paşa tarafından tamir ettirilen Sîdî Ukbe Türbesi ve 1225'te (1810) Müs-

Kahire'nin su kemerinden bir bölümü

tahfızan Ağası Osman tarafından onarılan ve tesis kitâbesinin yetersiz bir Osmanlı kopyası bulunan Zeynelâbidîn Ziyaretgâhı dikkat çekmektedir. İki Fâtımî yapısı ise yeni baştan inşa edilmiştir. Bunlardan kaledeki 535 (1141) tarihli Emîr Ebû Mansûr Kustah'ın camisi (Sîdî Sâriye) 935 (1528) tarihli Hadım Süleyman Paşa Camii'ne, 543 (1148) tarihli Zâfir b. Nasrullah Camii de Müstahfızan Kethüdâsı Harputlu Ahmed tarafından yaptırılan 1148 (1735) tarihli Fekehânî Camii'ne çevrilmiştir. Bu son bina Fâtımî camisinin ahşap kapılarını da bünyesinde bulundurmaktadır. Ezher'deki Osmanlı kitâbeleri özellikle Abdurrahman Kethüdâ'nın genişletmelerine aittir. Diğer Osmanlı kitâbeleri amme hizmetine yönelik olup bu tür konulara duyulan alâkayı göstermektedir. el-Melikü'n-Nâsir Muhammed'in yaptırdığı su kemerinde 1138 (1726) tarihli Abdi Paşa'nın tamiratını ve 1140 (1728) tarihini veren kitâbe bunlardan biridir (daha geniş bilgi için bk. *Et*² [İng.], IV, 424-441).

BİBLİYOGRAFYA :

Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, tür.yer.; İbn Fazlul-lah el-Ömerî, *Mesâlik*, tür.yer.; İbn Dokmak, *el-İntişâr li-vâsîlati 'ikdi'l-emşâr* (nşr. C. Völlers), Bulak 1309-10; İbnü'z-Zeyyât, *el-Kevâkibü's-seyyâre*, Kahire 1325/1907; Makrîzî, *el-Hıta*, I-II, tür.yer.; a.mlf., *es-Sülûk*, tür.yer.; Sehâvî, *et-Tibrü'l-mesbûk*, Bulak 1896-97, II-III; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, tür.yer.; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıta*, tür.yer.; V. Meinel, *Spolien in der mittelalterlicher Architektur von Kairo Ägypten-Dauer und Wandel*, Mainz 1985, s. 153-159; P. Casanova, *Histoire et description de la citadelle du Caire*, Paris 1891-92; Herz Bey, *La mosquée du sultan Hassan au Caire*, Le Caire 1899; M. Van Berchem, *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Ara-*

KAHLE, Paul Ernst
(1875-1964)Alman şarkiyatçısı
ve Eski Ahid tarihi uzmanı.

21 Ocak 1875 tarihinde Hohenstein'da doğdu. 1894-1898 yılları arasında Marburg ve Halle'de teoloji ve şarkiyat bilimi okudu. 1898'de *Textkritische und lexikalische Bemerkungen zum samaritanischem Pentateuch* başlıklı çalışması ile felsefe, 1902'de de *Der masoretische Text des Alten Testaments* adlı teziyle ilâhiyat doktoru oldu. Sekiz ay kadar Romanya'da papaz olarak çalıştıktan sonra 1903'te Kahire'ye gidip beş yıl süreyle yine papazlık ve oradaki Alman okulunun müdürlüğünü yaptı. 1914'te Giessen'de profesör oldu; 1923'te Enno Littman'ın yerine Bonn'a tayin edildi. Siyaset baskıları yüzünden 1938 yılında İngiltere'ye sığındı. II. Dünya Savaşı boyunca Londra'da Chester Betty koleksiyonunda ve Oxford'da Bodleian Library'de bulunan Arapça yazmaların kataloglarını hazırladı. Savaşın ardından Bonn'da bıraktığı evine ve kütüphanesine yeniden kavuştuğu gibi kendisine Alman hükûmeti tarafından emekli profesör maaşı bağlandı. Bundan sonraki hayatını ilmi çalışmalar yaparak, seminer ve konferanslar vererek geçirdi. Çok sayıda akademi ve ilmi derneğin üyesi olan Kahle 1963 yılında Düsseldorf'a yerleşti ve 24 Eylül 1964 tarihinde Bonn'da öldü.

Dönemindeki birçok şarkiyatçı gibi hristiyan ilâhiyatçısı olarak yetişen Kahle ilmi hayatında iki ayrı alanda çalışmıştır. Bu alanların ilki olan Ahd-i Atık araştırmalarında özellikle Sâmirî Pentateuch'ünün fragmanlarını neşrederek ve Masoretler'in Eski Ahid'in nakli ve telaffuzu açısından önemlerini ortaya koyarak ün kazanmıştır. İkinci çalışma alanı olan Arapistik ve İslâm araştırmalarında ise bir taraftan Mısır tarihi üzerinde dururken bir taraftan da Mısır ve Filistin'deki halk hikâyeleri, gölge oyunları, kutsal mekânlar vb. üzerinde çalıştı. Fütüvvet kurumuna dair araştırmaları da bulunan Kahle'nin coğrafyayla ilgili çalışmaları da önemli bir yekûn tutmaktadır; özellikle Pîrî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'si ve dünya haritası ile bu haritanın Kristof Kolomb tarafından Amerika'nın keşfinde kullanılan haritayla bağlantısı üzerinde çeşitli çalışmalar yapmıştır.

bicaram: Première partie, Egypte: I, Paris 1903; a.mlf., "Notes d'archéologie arabe", *JA*, XVII (1891), s. 411-495; S. Flury, *Die Ornamente der Hakim- und Ashar-Moschee*, Heidelberg 1912, s. 9-26, 43-45; M. S. Briggs, *Muhammedan Architecture in Egypt and Palestine*, Oxford 1924; R. L. Devonshire, *Rambles in Cairo*, Cairo 1931; E. Pauty, *Les hammams du Caire*, Le Caire 1933; a.mlf., *La mosquée d'Ibn Touloun et ses alentours*, Le Caire 1936; a.mlf., "L'architecture au Caire depuis la conquête otomane, vue d'ensemble", *BIFAO*, XXXVI (1936), s. 1-69; L. A. Mayer, *The Buildings of Qaytbay as Described in his Endowment Deed*, London 1938; K. A. C. Creswell, *Early Muslim Architecture*, Oxford 1940; a.mlf., *The Muslim Architecture of Egypt*, Oxford 1952-60, I-II; a.mlf., *A Bibliography of the Architecture, Arts and Crafts of Islam to 1st. January 1960*, Cairo 1961; a.mlf., "A Brief Chronology of the Muhammedan Monuments of Egypt to 1517", *BIFAO*, XVI (1919), s. 39-164; Hasan Abdülvehhâb, *Târîhu'l-mesâcîdi'l-eşeriyye*, Kahire 1946, I-II; a.mlf., *Câmi'u's-sultân Hasan ve mâ havle-hû*, Kahire 1962; a.mlf., "Medresetü Ebî Bekr Müzhir", *el-Hendese*, XV (1935), s. 17-23; a.mlf., "Tevkî'âtü's-sunnâ' alâ âşâri Mısır", *BIE*, XXXVI (1955), s. 533-558; W. Popper, *Egypt and Syria under the Circassian Mamluk*, Los Angeles 1957; Abdüllatif İbrâhim, "el-Veşâ'îk fi hîdmeti'l-âşâr", *el-Mû'temerû's-şânî li-âşâri'l-bilâdi'l-'Arabiyye*, Kahire 1958; a.mlf., "Silsiletü'l-veşâ'îki't-târîhiyyeti'l-kavmiyye: Mecmû'atü'l-veşâ'îki'l-Memlûkiyye, I: Veşîkatü'l-Emîr Âhûri Kebîr Karâkucâ el-Hasenî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XVIII/2, Kahire 1959, s. 183-251; a.mlf., "et-Tevşîkatü's-şer'iyye ve'l-işhâdât fi zuhûri veşîkatü'l-Gavri", a.e., XIX/1 (1960), s. 293-420; A. Darraq, *L'Egypte sous le règne de Barsbay*, Damas 1961, s. 50; a.mlf., *L'acte de waqf de Barsbay*, Le Caire 1963; Ahmed Fikrî, *Mesâcîdü'l-Kâhire ve medârisühâ*, Kahire 1965-69, I-II; D. Brandenburg, *Islamische Baukunst in Ägypten*, Berlin 1966; Saleh Lamei Mostafa, *Kloster und Mausoleum des Farağ Ibn Barquq in Kairo*, Glückstadt 1968; Abdurrahman Zekî, *Mevsû'âtü medîneti'l-Kâhire fi elf'âm*, Kahire 1969; a.mlf., "Mebâni'l-kilâ' fi 'aşî Muḥammed 'Alî Bâşâ", *el-İlmâre*, III/3-4 (1941), s. 89-98; G. Wiet, *Inscriptions historiques sur pierre*, Le Caire 1971; a.mlf., "Les inscriptions du mausolée de Shafî", *BIE*, XV (1933), s. 167-185; a.mlf., "Une nouvelle inscription fatimide au Caire", *JA*, CCXLIX (1961), s. 13-20; a.mlf. – A. Raymond, *Les marchés du Caire*, Le Caire 1979; a.mlf., "Les constructions de l'émir Abd el Rahman katkhuda au Caire", *Alsl*, XI (1972), s. 253-292; a.mlf., "Les fontaines publiques du Caire (1517-1790)", a.e., XV (1979), s. 235-292; Yusuf Raghib, "Sur une groupe de mausolées du cimetière du Caire", *REI*, XL (1972), s. 189-195; a.mlf., "Essai d'inventaire chronologique des guides à l'usage des pèlerins du Caire", a.e., XLI (1973), s. 259-280; a.mlf., "Les sanctuaires des gens de la famille dans la cité des morts du Caire", *RSO*, II (1977), s. 47; a.mlf., "Les mausolées fatimides du quartier d'al-Mašâhid", *Alsl*, XVII (1981), s. 1-30; a.mlf., "Un oratoire fatimide au sonnet du Muqattam", *St.I*, LXV (1987), s. 51-67; J. A. Williams, "The Monuments of Ottoman Cairo", *Colloque international sur l'histoire du Caire*, Le Caire 1973, s. 453-463; C. Kessler, "Funerary Architecture within the City", a.e., s. 237-267; a.mlf., *The Carved Masonry Domes of Mamluk*

Cairo, London 1976; a.mlf., "Mecca-Oriented Urban Architecture in Mamluk Cairo: The Madrasa-Mausoleum of Sultan Shaban", *Towards an Islamic Humanism*, Cairo 1984, s. 97-108; R. E. Parker v.d.gr., *Islamic Monuments in Cairo. A Practical Guide*, Cairo 1974-85; J. Revault – B. E. Maury, *Palais et maisons du Caire du XIVe au XVIIIe siècles*, Le Caire 1975-79, I-III; M. Meinecke, *Die Madrasa des Amirs Miṭqal in Kairo*, Mainz 1976; a.mlf., *Die Restaurierung der Madrasa des Amirs Sâbiq ad-din Miṭqal al-Anuki und die Sanierung des Darb Qirmiz in Kairo*, Mainz 1980; a.mlf., *Die Mamlukische Architektur in Ägypten und Syrien (648/1250 bis 923/1517)*, Glückstadt 1992; a.mlf., "Das Mausoleum des Qala'un in Kairo. Untersuchungen zur Genese der Mamlukischen Architektur Dekoration", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo*, XXVII/1 (1971), s. 47-80; a.mlf., "Die Moschee des Amirs Aqsunqur al-Nasiri in Kairo", a.e., XXIX/1 (1973), s. 9-38; Muhammed Muhammed Emin, *Catalogue des documents d'archives du Caire de 239/853 à 922/1516*, Le Caire 1981; F. Jarita, *Madrasa, Hanqah und Mausoleum des Barquq in Kairo*, Glückstadt 1982; B. Maury, *Palais et maisons du Caire: I. Epoque mamelouke*, Paris 1982; a.e.: II. *Epoque ottomane*, Paris 1983; G. Mitchell, *Architecture of the Islamic World*, London 1984, tür.yer.; D. Behrens-Abouseif, *Azbakiyya and its Environs from Azbak to Ismail*, Cairo 1985, s. 147-187; a.mlf., "Four Domes of the Late Mamluk Period", *Alsl*, XVII (1981), s. 191-201; a.mlf., "The Takkiyat Ibrahim al-Kulshani in Cairo", *Muqarnas*, V, Leiden 1988, s. 43-60; J. M. Rogers, "Seljuk Influence on the Monuments of Cairo", *KOR*, VII/1 (1972), s. 40-68; a.mlf., "al-Kāhira", *EI²* (İng.), IV, 424-441; A. R. Guest – E. T. Richmond, "Mısır in the Fifteenth Century", *JRAS* (1903), s. 791-816; L. Massignon, "La cité des morts du Caire", *BIFAO*, LVII (1938), s. 25-79; L. Fernandez, "Three Sufi Foundations in a 15th Century Waqfiyya", *Alsl*, XVII (1981), s. 141-156; a.mlf., "The Zawiya in Cairo", a.e., XVIII (1982), s. 105-128; a.mlf., "Some Aspects of the Zawiya in Egypt at the Eve of the Ottoman Conquest", a.e., XIX (1983), s. 9-17; a.mlf., "Sufi Architecture in early Ottoman Cairo", a.e., XX (1984), s. 103-114; a.mlf., "Two Variations on the Same Theme. The Zaviye of Hasan al-Rumi and the Takkiya of Ibrahim al-Gulshani", a.e., XXI (1985), s. 95-111; a.mlf., "The Foundation of Baybars al-Jashankir: its Waqf, History and Architecture", *Muqarnas*, IV (1987), s. 20-21; J. M. Bloom, "The Mosque of al-Hakim in Cairo", a.e., I (1983), s. 15-36; C. Williams, "The Cult of Alid Saints in the Fatimid Monuments of Cairo, I: The Mosque of al-Ahmar", a.e., I (1983), s. 37-52; a.mlf., "The Cult of Alid Saints in the Fatimid Monuments of Cairo Part II: The Mausoles", a.e., III (1985), s. 39-60; Leyla Ali Ibrahim, "Residential Architecture in Mamluk Cairo", a.e., II (1984), s. 47-59; Shakhinda Karim, "The Mosque of Aslam al-Bahai al-Silahdar (746/1345)", *Alsl*, XXIV (1988), s. 233-252; Mohammed el-Asad, "The Mosque of Muhammad Ali in Cairo", *Muqarnas*, IX (1992), s. 39-55.

J. MICHAEL ROGERS

KAHİRE MEVLEVÎHÂNESİ
(bk. MISİR MEVLEVÎHÂNESİ).